

FEJTŐ FERENC

A politikus, a gondolkodó és az ember

– T. G. Masaryk (1850–1937) –

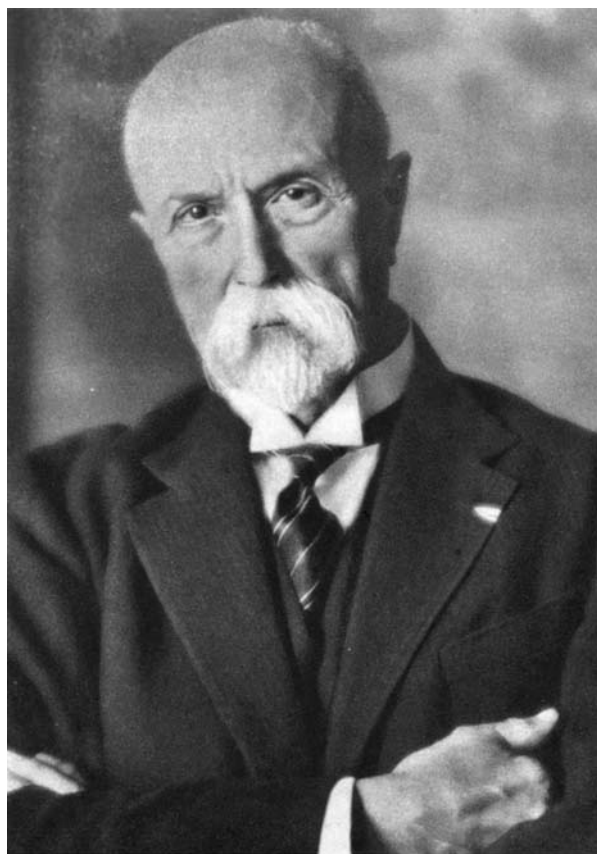

Weltgeschichte ist Weltgericht – írta Hegel: a világtörténelem a világ ítélőszéke, ami úgy is értelmezhető: az egymást követő nemzedékek tetteit a hatásuk alapján lehet igazán megítélni. Masaryk születésének százötvenedik évfordulóján s hatvanöt évvel azután, hogy visszavonult a csehszlovák állam éléről – melynek megalapításához maga is hozzájárult –, már történelmi távlatból tudjuk valóban méltányolni államférfiúi érdemeit, ha összevetjük szándékait és céljait a következményekkel, amelyeket népe, régiója, sőt a világ számára hoztak. Az én véleményem szerint – aki serdülőkoromtól követtem Masaryknak, a legjobb cseh nemzeti hagyományok örökösének életútját – a történelem világosan bizonyította alapvető politikai tévedését, mely abban állt, hogy realista, visszafogott, a Habsburg Monarchia föderális átalakítására nyitott ifjúkori patriotizmusáról áttért egy nacionalista, sőt szeparatista elgondolásra, amelynek tengelyében a cseh–morva és a szlovák nemzet egybeolvasztása állt. Rokon nemzetekről van szó, igaz, csak hogy ezeréves hagyomány, mentalitásbeli különbségek, eltérő és elmentéses törekvések választják el őket.

Ez a tévedés lényegében a délszláv értelmiségiekéhez és politikusokéhoz hasonlít, akik ugyanakkor s ugyancsak az első világháború győzteseinek áldásával – ha nem kezdeményezésére – próbálták megalapítani a „jugoszláv nemzetállamot”, a két rokon – de mennyire különböző! – nemzet, a szerbek és a horvátok egybeolvasztásának álmára alapozva. A történelem ítélete ebben a kérdésben is világos és kegyetlen. Szétválasztotta a párokat, melyek összeférhetetlenségét a nyugati diplomácia makacsul nem volt hajlandó elismerni.

Tévedésekről beszélek, bár elfogadom, hogy végzettségük vitatható. A történelem nem a shakespeare-i „errors and trials” módjára jár el! A régi birodalmak és monarchiák lerombolásának gondolata, a népek és etnikumok önrendelkezési jogának nevében, a „korszellem” (*Zeitgeist*) mély áramlatára válaszolt –

legalábbis a kevés számú Közép- és Kelet-Európa-specialista és diplomáciai szakértő néhányának, például a brit Seton Watsonnak és W. Steednek vagy a párizsi Szláv Intézetben a francia Louis Léger-nek és csapatának véleménye hatékonyan és meggyőzően támogatta az emigráns Masaryk, Beneš és Stefánik működését.

T. G. Masaryk

Tökéletesen egyetértek Jacques Rupnikkal¹ abban, hogy a bécsi udvar és az Osztrák–Magyar Monarchia vezető osztályainak politikája nagymértékben felelős az 1914–1918-as háború végén „kihagyott nagy lehetőségért”, ami az lett volna, hogy Párizsban, Londonban, Washingtonban és Rómában nem a kettős királyság szétrombolása, hanem az etnikailag igen vegyes nemzetek svájci mintájú föderációvá alakítása mellett döntenek. Egyszerűen nem vették tudomásul, hogy

1 Vö. Alain Finkielkraut beszélget Fejtő Ferencsel és Jacques Rupnikkal. *France Culture* 3, 1998., megjelent a Prágai Francia Intézet *Stepanska* 35 c. folyóiratában.

2 B. Croce: *In memoria di T. G. Masaryk*, Rómában 1945 márciusában elhangzott beszéd. Nyomtatásban: *Nuova Antologia* 1995, április.

ezekben az országokban sok, a föderalizmus számára kedvező kohéziós elem létezik. A nyugati diplomáciák nyolcvan évvel ezelőtt sem voltak előrelátóbbak, mint manapság, amikor az ex-Jugoszláviában (amely egy még összetettebb kis Osztrák–Magyar Monarchia volt), Boszniában és Koszovóban irreális, sőt lehetetlen megoldásokat akarnak kikényszeríteni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a cseh nemzeti politikai elit elég sokáig – Palackytól a fiatal Masarykig – úgy vélte: „mindent egybevetve, az osztrák monarchia a legjobb keret a szlávok nemzeti érdekeinek előmozdítására”, a nyugati diplomáciák pedig úgy gondolták, hogy a török vagy az orosz birodalommal szemben Ausztria–Magyarország fenntartása nélkülözhetetlen az európai egyensúlyhoz. A cseh hazafiak többsége úgy képzelte, hogy a liberális és Ausztriától függetlenedő, a demokratikus föderalizálódás irányába mutató intézmények fejlődése jóvoltából „nemzeti törekvések maximális kielégítése” érhető el, mégpedig az európai egyensúly fölborítása nélkül, forradalom nélkül.

Masaryk, aki fiatalkorától nagy hazafi, de higgadt vérmérsékletű, megfontolt és gyakorlatias ember volt, egyáltalán nem volt forradalmár alkat. Felháborító események sora, például a Magyarországot kormányzó arisztokrácia szüntelen, ádáz ellenkezése – nehogy a csehek ugyanolyan autonómiát kapjanak, mint amelyet a magyaroknak sikerült kicsikarniuk Béctől az 1867-es kiegyezéskor –, az osztrák külpolitika egyre inkább németbarát és szlávellenes irányultsága, Bosznia meg gondolatlan annektálása, végül pedig a világháború kitérőre kellett hozzá, hogy Masaryk a szerb nacionalistákhoz közeledjék, s hogy politikájának céljává Ausztria teljes szétrombolása, Magyarország feldarabolása és egy független, központosított csehszlovák állam utópiájának megvalósítása váljék. A szenvedély, amellyel Párizsban, Szentpéterváron, Londonban és Washingtonban folytatta propagandaharcát, és sikerei, melyeket elsősorban az antant-államok akkoriban igen befolyásos szabaddkőműves köreiben élvezett nagy erkölcsi tekintélyének köszönhetett, feledtették vele azt a *prudenciát*, amelyre korábban a kis nemzetek sorsa fölötti töprengés intette. Emiatt a háború utáni lehetőségekhez és a Nemzetközösséghez fűződő illúzió, a Franciaországgal, illetve a főként Magyarország és a revizionista Bulgária ellenében létrejött kisan-tanttal kötött szövetség szilárdságába vetett már-már vak bizalom – Beneš is –, valamint a német hatalom újjáéledésének (mégiscsak előrelátható) veszedelmével szemben tett minden óvintézkedés hasztalannak bizonyult. Azokról a nehézségekről, amelyek a szlovákokkal való együttélésből, az ügyetlenül kezelt kisebbségi

problémákból, illetve a Sztálinnak engedelmeskedő s a cseheknél, de még inkább a szlovákoknál pánszláv és oroszbarát érzelmektől bátorított kommunizmus meggyökerezéséből fakadtak, nem is ejtünk szót.

„Csehszlovákia kicsi volt, ellenségei nagyok és számosak, barátai pedig távoliak és figyelmetlenek, s nemigen mutattak hajlandóságot egy újabb háború kockázatainak és keserveinek elviselésére” – írta Benedetto Croce a második világháborút követően egy kritikus, de meleg hangú, ragyogó tanulmányban,² melyet Masaryknak szentelt, akit a sors megkímélt attól, hogy látnia kelljen a csalódásokat és megaláztatásokat, melyeket népe számára tartogatott a végzet.

Igazságtalan lenne azonban, ha Masaryk megítélésében a bírálatra szorítkoznánk, amelyet a történelem mondott ki lehetőségeihez képest aránytalan törekvései fölött, és nem hajtánánk fejet az előtt, amit – minden sebezhető pontja ellenére – az első Csehszlovák Köztársaság jelentett a két háború közti Közép-Európában, s ami Csehszlovákiát előnyösen különböztette meg szomszédaitól, sőt kisan-tantbeli szövetségeseitől is. Demokratikus ország volt ugyanis – az egyetlen a régióban –, jogállam, menedékhely számos, másutt üldözött értelmiségi számára. Dinamikus gazdasága az agrárreformból kiindulva figyelemreméltóan fellendült; szabad és virágzó kultúrája pedig a múlt örökségének dicsőséges elemeiből: Husz Jánosból – akit Luther mesterének tekintett –, Komenskýból, a nagy pedagógusból, Havličekből, Chelečiből, Palackýból merítette erejét. Masaryk jogos büszkeséggel mondhatta ki: országát „a szabadság szigetévé tette Európa szívében”. S hogyan feledkezhetnénk meg a prágai és a brnói egyetemről, melyek kapuja tárva-nyitva állt olyan közép-európai fiatalok ezrei – nevezetesen Horthy Magyarországnak fiataljai – előtt, akik számára a szülőházában vallási vagy faji okokból zárva volt a felsőoktatás útja? Bármilyen hiányosságai voltak is a csehszlovák demokráciának, hangsúlyoznunk kell, hogy a rendszer nyugatbarát liberalizmusa legalább annyi, ha nem több ellenségességet keltett a reakciós és autokratikus keleti vezetők körében, mint amennyit belpolitikájának nacionalista elhajlásai, amelyek miatt a szlovákság, illetve a magyar, német és ukrán kisebbség nem győzött panaszkodni. Engedtessék meg nekem, hogy megjegyezzem: ez előtt a demokrácia előtt tisztelegtünk az antifasiszta és egyben antisztalinista *Szép Szó* folyóirat több munkatársával együtt (a lap 1935-től 1940-ig működött Budapesten, s én társszerkesztője voltam) egy Prágában, Pozsonyban és Komáromban tartott előadássorozat alkalmával, amelyre a csehszlovák írószövetség hívott meg bennünket

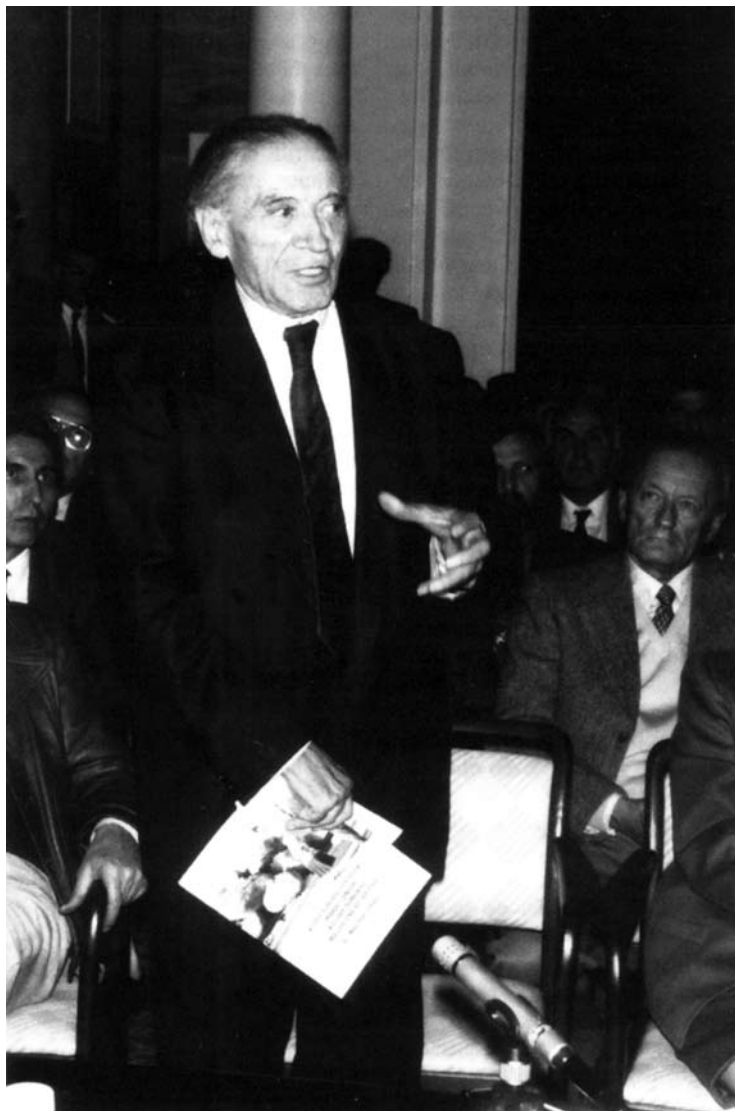
1937 őszén – pár hónappal az Anschluss előtt –, s ahol kifejtettük gondolatainkat valamennyi dunai nép elengedhetetlen megbékéléséről és együttműködéséről a fasizmus egyre szorongatóbb fenyegetése ellenében.³ Mindez acsargó rágalomhadjáratot indított el a budapesti jobboldali sajtóban, amely árulással vádolt bennünket... Megjegyzem, hogy folyóiratunk közölte Karel Čapek írásait, köztük az Értelmiségi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága budapesti ülésén mondott beszédének teljes szövegét. Čapek Thomas Mann, Paul Valéry és Ödön von Horváth társaságában érkezett a fasizmusok terjeszkedésétől fenyegetett szabadságjogok védelmére mozgósítani.

Első csehszlovákiai látogatásom után harminc esztendővel nem minden megrendülés nélkül éltem meg az AFP tudósítójaként a „masaryki szellem” heves felhangolását. Ma, a harmadik köztársaságban a hazafi és humanista, mélyen európai és kozmopolita Masaryk a legteljesebb mértékben megérdemli, hogy tisztelettel és elismeréssel ápolják az emlékét, még újjászületőben lévő hazája határain túl, az európai országokban és az Egyesült Államokban is, melyek kultúráját jól ismerte. Igaz, hogy pályáját filozófiaprofesszorként kezdte, de – nevezetesen a Karel Čapekkel folytatott *Beszélgetésekben*,⁴ ahol meghatóan őszinte önarcképet rajzolt magáról – tiltakozott az ellen, hogy a filozófusok közé sorolják. Azt szerette volna, ha „politizáló embernek, de nem politikusnak”, hanem államférfinak tekintik. S ha nem lett is – mint Benedetto Croce hangsúlyozta – Kanthoz vagy Fichtéhez mérhető filozófus, politikai gondolkodó volt, keresztény moralista, aki Jézus tanításából (ő maga hangsúlyozta, hogy Jézuséból, nem pedig a Krisztuséból) mindekenélőtt Isten szeretetének és az Ember,

az Emberiség szeretetének elválaszthatatlan voltát tartotta szem előtt. Szenvedéllyel utasított el bármiféle gyűlölködést, idegengyűlöletet és fanatizmust, s leírta ezt a mondatot, amelyben ma a lengyel pápa is magára ismerhetne: „az igazán vallásos ember csak türelmes lehet”.⁵ Nem feledjük egyébiránt, milyen bátran járt el annak idején az antiszemita megnyilvánulásokkal szemben, hogyan óvott a marxista-kommunista dogmatizmustól és az abból fakadó erőszaktól, amely a Szovjetunióban dühöngött. „Hitvallásom – mondotta Čapeknek –, melynek művelése mellesleg reneszánszát éli Franciaországban, a *reverentia*, Isten és az Ember tisztelete.” Úgy vélem, a cseh nép, miközben a francia–német megbékélés jóvoltából épülő Európa kebelén belül élvezi függetlenségét, büszke lehet rá, hogy nemzeti panteonjában a gondolkodás ilyen mestere szolgál hivatkozási pontként.

Saly Noémi fordítása
Európai Utas, 39. sz. 2000/2.

Fejtő Ferenc a párizsi Magyar Intézetben, 1992

3 Arató Endre: *A Szép Szó csehszlovákiai útja 1937*. Budapest, 1987.

4 Karel Čapek: *Beszélgetések Masaryk Garrigue Tamással*, I–III. Munkács, Novina, 1935.

5 Vö. Masaryk *A modern ember és a vallás* c. művének magyar fordításáról írt cikkemmel a *Szocializmus* 1935. márciusi számában, ahol kiemeltem Masaryk humanizmusának vallásos, „új-huszita” jellegét.